

TA'LIM TASHKILOTLARIDA IJTIMOIYLASHUV JARAYONLARINI BOSHQARISH IERARXIYASI

N.K.Daminova

SamDChTI, Innovatsion ta'lim
texnologiyalari va pedagogikasi kafedrası
katta o'qituvchisi

Аннотация: мақолада таълим ташкилотларида шахсинг ижтимоийлашуви жараёнларини бошқариш иерархияси ҳақида фикр юрилган. Жумладан, ижтимоий жараёнлари бошқариш иерархиясининг тўртта даражаси, хусусан, объектив, субъектив, макро ва микро даражалари ёритиб берилган.

Калит сўзлар: шахс, ижтимоийлашув, объектив даража, субъектив даража, макро даража, микро даража, макрообъектив, микрообъектив, маркосубъектив, микросубъектив, иерархия.

Аннотация: в статье рассматривается иерархия управления процессами социализации личности в образовательных организациях. В частности, выделены четыре уровня иерархии управления социальными процессами, а именно объективный, субъективный, макро и микро уровни.

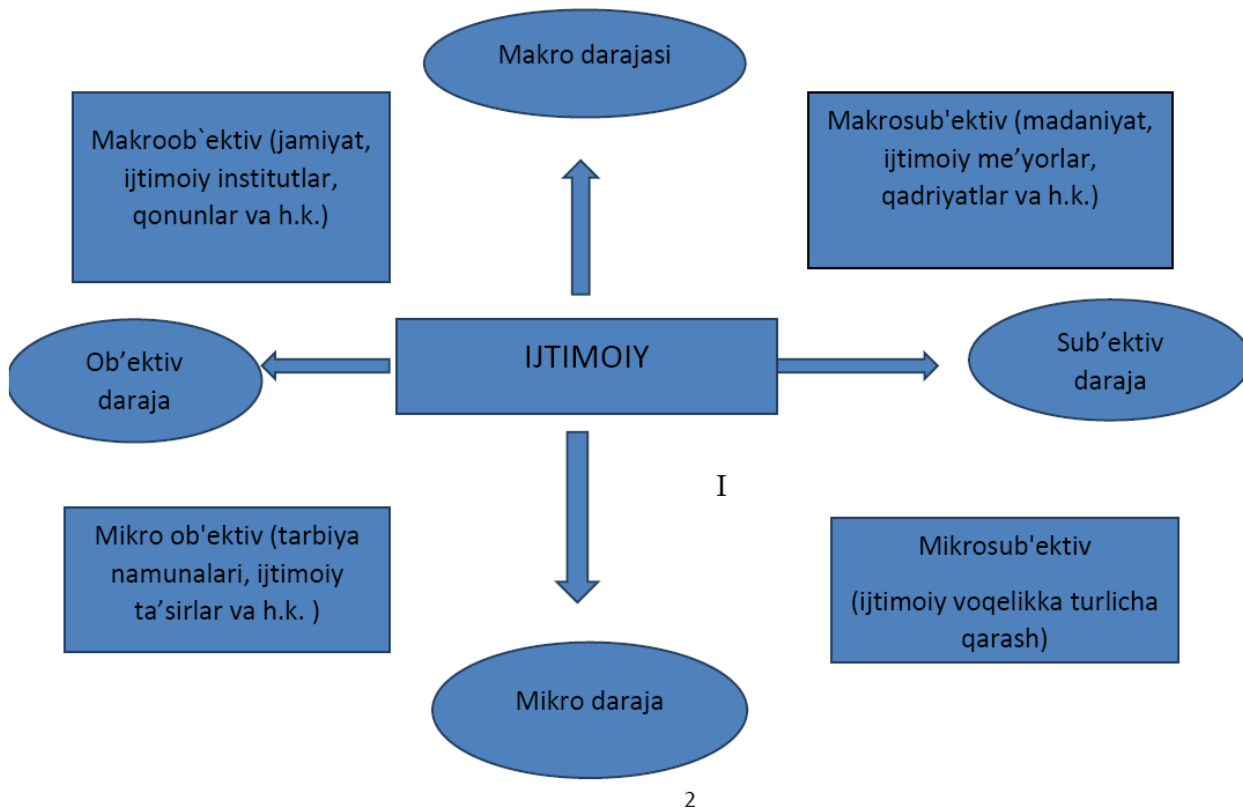
Ключевые слова: личность, социализация, объективный уровень, субъективный уровень, макро уровень и микро уровень, макрообъектив, микрообъектив, маркосубъектив, микросубъектив, иерархия.

Shaxs ijtimoiylashuvi juda murakkab ko'p tomonlama jarayon bo'lib, u ijtimoiylashuvni tashkillashtirishning o'ziga xos bo'lgan bir qancha individual jarayonlarni o'z ichiga oladi. Ularning har biri ierarxik tartibda joylashgan ma'lum bir boshqaruv tizimiga mos kelishi kerak. Hech bir oliy ta'lim tashkiloti ijtimoiylashuvni alohida-alohida amalga oshira olmaydi, faqat boshqa ijtimoiylashtiruvchi boshqaruv darajalari bilan birgalikdagina ma'lum faoliyatni amalga oshira oladi. Shunday qilib, ijtimoiylashuv faqat ma'lum bir ierarxik o'zaro ta'sirda bo'lgan boshqaruv aloqalarining tizimli ta'siri bilan erishiladi.

Shaxs ijtimoiylashuvi jarayonlarini boshqarishning ierarxik tuzilishi kamida beshta darajada ifodalanishi mumkin. Olimlarning fikriga ko‘ra, bunday kontseptual sxema turli xil chiziqli va darajalararo omillarning ta‘sirini tavsiflashga, shuningdek har bir darajadagi ijtimoiylashuv shakllari, usullari va vositalarini amalga oshirishning mumkin bo‘lgan usullarini o‘rganishga imkon beradi. Makrodan mikro darajagacha bo‘lgan barcha ijtimoiylashuv tizimlari shaxs bilan birlik va xilma-xillikda o‘zaro ta‘sir qiladi. Ta‘lim va tarbiya makonining ierarxiyasi ijtimoiylashuv sub‘ektiga nisbatan quyidagi tizimlar, jarayonlar va munosabatlar tuzilishidagi ta‘lim ijtimoiy institutlari tizimi sifatida turli darajalarda klassifikasiyalanadi.

Birinchi (yuqori) daraja – bu jahon, davlatlararo daraja, jamiyatning ta‘lim sohasidagi ijtimoiylashuv makrotizimining darajasi. Jamiyat katta, barqaror ijtimoiy hamjamiyat sifatida ijtimoiylashuv makrotizimi darajasida yagona ijtimoiy tizimga birlashtirilgan turli xil ijtimoiy jamoalarning o‘zaro ta‘siri maydoni sifatida ishlaydi. Ta‘riflangan makrotizim ijtimoiy muhit omillarining asosiy ta‘siriga ega bo‘lgan dunyo makrotizimi sifatida ifodalanishi mumkin.

Jamiyat turli xil ijtimoiy jamoalar va guruhlarining o‘zaro ta’sir maydoni sifatida ishlaydi. Ushbu makonda insonni global muammolarning ta’siri umumlashtirilgan narsalardan ajratish deyarli mumkin emas. Ekologik inqiroz hodisalari, siyosiy muammolar, ijtimoiy muhitdagi farqlar, irqiy va etnik qarama-qarshiliklar, davlatlararo qarama-qarshiliklar – bu ma’lum darajada ijtimoiylashuvga ta’sir qiluvchi mega va makrofaktorlarning to‘liq ro‘yxati emas. Ta’lim makonining birligi va jahon hamda davlatlararo darajadagi ijtimoiylashuv jarayonlariga yuklatilgan muammolarni hal qilish jamiyat missiyasini bajarishga qaratilgan strategik boshqaruv ta’siri bilan ta’minlanadi.

Ushbu darajadagi ijtimoiylashuvni boshqarish shartnoma hujjatlari va majburiyatlari (ko‘p tomonlama yoki ikki tomonlama shartnomalar va bitimlar) asosida manfaatlar kelishuvi, shuningdek doimiy ma’lumot almashish va normativ-huquqiy hujjatlarni muvofiqlashtirish asosida jamoalarning sa’y-harakatlarini muvofiqlashtirish orqali amalga oshiriladi. Davlatlar, jamoat birlashmalari, partiyalar, ijtimoiy guruhlarining o‘z manfaatlarini himoya qilish va davlatlararo darajadagi maqsadlarga erishish bo‘yicha faoliyati ham muhimdir. Makro daraja va makro tizimlarning ijtimoiylashuv jarayonlari va natijalariga ta’sirining eng keng tarqalgan usuli bu aloqa, shu jumladan axborotni uzatish va tarqatish vositalarining butun arsenalini, ommaviy axborot vositalarini dominant ijtimoiy guruhlar siyosatining faol agenti sifatida o‘z ichiga oladi. Teskari aloqalarning mavjudligi, ya’ni shaxs ijtimoiylashuvining ierarxik tuzilishining pastki darajalarining yuqori darajaga ta’siri, yuqori darajadagi direktivalarni bajarish sifatini nazorat qilish va boshqaruv qarorlarini tegishli ravishda tuzatish uchun zarur shart-sharoitlarni ta’minlaydi. Ichki tuzilish, ta’lim tizimlarining harakatchanligi, jamiyatning ijtimoiy tuzilishining ochiqligi, izolyatsiyasi va shu kabilar ijtimoiylashuv jarayoniga ta’sir qiladi.

Ko‘rib chiqilayotgan ierarxiyaning *ikkinchi darajasi* – bu umuman davlatning ta’lim makonida shaxsning ijtimoiylashuvi makrotizimini belgilaydigan davlat darajasidir. Ikkinchi darajali makrotizimning dominant tarkibiy qismlari umuman davlatning ta’lim tizimidir; ta’lim jarayonlarini, shu jumladan umumiy ta’lim, kasbiy-professional ta’limni tashkil etish va boshqarish, ularni tahlil qilish, o‘rganish maqsadida tashkil etilgan va ishlab chiqilgan ijtimoiy institutlardir. Ushbu darajadagi shaxsning ijtimoiylashuviga eng katta ta’sir ijtimoiy muhitning mikrofaktorlari tomonidan amalga oshiriladi.

Salbiy ta'sirlarni qoplash va ta'lim davlat mezonlariga yo'naltirilgan harakat umuman ta'lim tizimini va uning alohida tarkibiy qismlarini boshqarish orqali amalga oshiriladi, buning uchun yagona ichki organlar, tizim faoliyatining yagona me'yoriy-huquqiy asoslari yaratiladi. Umumdavlat normativ-huquqiy asoslari ijtimoiy voqeliklarni aks ettiradi, ularning shakllanishi tashqi makroomillar tomonidan ta'minlanadi:

- ichki jamiyatning etnik xususiyatlari;
- tarixiy jihatdan rivojlangan ijtimoiy-siyosiy tizim, ijtimoiy ahamiyatga ega faoliyat sohalari, jamoatchilik bilan aloqalar tizimi va odamlar o'rtasidagi munosabatlar va boshqalar;
- aholining tarkibi va soni;
- mintaqaning geografik, landshaft joylashuvi va tuzilishi hamda aholining etnogeografik holati;
- iqtisodiy jarayonlar va ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmaning xususiyatlari;
- ichki siyosiy va huquqiy tuzilish, barqarorlik boshqaruv tizimlari, kuch tuzilmalarining samaradorligi.

Davlat darajasida ijtimoiylashuv funksiyasini bajaradigan kuchli ijtimoiy institut sifatida ta'lim muhitini va uni ta'minlash tizimini tashkil etish va faoliyatining milliy siyosati shakllantiriladi hamda amalga oshiriladi. Ko'rib chiqilayotgan darajaning oraliq holati uning makro va mezo darajalariga, shu jumladan ichki omillarga bog'liqligini aniqlaydi. Boshqa tomondan, davlat darajasi mezo va mikro darajadagi ijtimoiy institutlarni boshqarishda asosiy, insoniyatning omon qolishi haqidagi dunyo g'oyalaridan amalga oshirishning "amaliy" darajalariga – mintaqaviy va shaxsga yo'naltirilgan ta'lim institutlari, tizimlari va texnologiyalariga o'tishning o'ziga xos bo'g'inidir. Faqatgina bunday ierarxiya doirasida shaxsning jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida ijtimoiylashuvi muammosini hal qilish mumkin. Ushbu muammo davlat siyosatini barcha mavjud shakllar, usullar va vositalar bilan ta'minlaydigan yagona davlat ijtimoiy tartibini amalga oshirish sifatida hal qilinadi. Shuni unutmaslik kerakki, demokratik jamiyatda va boshqa tizimlarda deyarli barcha institutlar, ijtimoiy guruhlar va alohida sub'ektlar tomonidan innovatsiyalarga ma'lum, ob'ektiv qarshilik yashirin ravishda amalga oshiriladi, bu inson, jamiyat va u tomonidan ishlab chiqarilgan institutlarning ob'ektiv konservatizmi bilan izohlanadi. Shu sababli, shaxslarni ijtimoiylashtirishda nisbatan

kichik jamoalar muhitida ijtimoiy me'yorlar va madaniy qadriyatlarni o'zlashtirishni tashkil etish bo'yicha yagona davlat vazifasining aniq amalga oshirilishi muqarrar ravishda odamlarni jamiyatda o'z o'rnini samarali egallashga undash zarurati bilan to'ldiriladi, buga ularning faoliyatini, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini anglash jarayonlarini tezlashtirish orqali erishiladi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim sohasidagi davlat siyosati ta'lim tizimini tartibga soluvchi, tartibga solinadigan boshqaruvning qat'iyligini va inson psixofiziologiyasi hamda jamiyat talablarini hisobga olgan holda shaxsga yo'naltirilgan, moslashuvchan yondashuv mexanizmi tarzida birlashtirishi kerak. Ushbu talablarni amalga oshirishning mumkin bo'lgan usullaridan biri bu ta'lim strategiyasini shaxsga yo'naltirilgan loyihalash usulidan foydalanishdir:

- ijtimoiylashuvning asosiy yo'nalishlarini ochib beradi;
- ta'lim sohasidagi ijtimoiylashuv jarayonlarini tizimli tavsiflashning nazariy va uslubiy tamoyillariga asoslanadi;
- jamiyat va ijtimoiy voqelikning maqsad va vazifalariga muvofiq ta'lim siyosatini amalga oshirishning maqsadli jarayonini amalga oshirish usullari, modellari, texnologiyalarini taklif etadi;
- shaxs ijtimoiylashuvining yagona umumdavlat siyosatining zarur resurs ta'minotini baholashga imkon beradi;
- butun ta'lim tizimining sa'y-harakatlari va faoliyatini, shuningdek uning alohida tarkibiy qismlarini muvofiqlashtirish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Shunday qilib, ierarxiyaning davlat darajasida ta'lim tizimini boshqarish va "quyi" ta'lim darajalari faoliyatini muvofiqlashtirish ixtisoslashtirilgan institutlardan, ta'lim strategiyalarini loyihalash funktsiyalarini bajaradigan davlat aloqa vositalaridan, ijtimoiy voqelik va yagona normativ hujjatlarni hisobga olgan holda yagona ta'lim siyosatidan foydalanish orqali amalga oshiriladi. Ta'lim strategiyalarini loyihalash sizga yuzaga keladigan muammolarga moslashuvchan va harakatchan munosabatda bo'lish, normativ-huquqiy va boshqaruv munosabatlarini sozlash, agar kerak bo'lsa, davlatning yagona ta'lim makonining ta'lim siyosatini o'zgartirish imkonini beradi.

Ko'rib chiqilayotgan ierarxiyaning *uchinchi darajasi* mintaqaviy (hududiy) ta'lim maydonlariga (mintaqa, shahar, tuman) mos keladigan shaxsni ijtimoiylashtirishning hududiy bo'linmagan mezotizimlaridan tashkil topgan ichki

ta'lim tizimini tavsiflaydi. Ijtimoiy ta'lim muassasalarining tuzilishi ushbu tuzilmaning elementlari o'rtasidagi munosabatlar juda aniq mintaqaviy xususiyatlar, ushbu darajadagi ijtimoiy muhit omillari bilan belgilanadi. Shu bilan birga, ushbu darajada mintaqaviy (hududiy) ta'lim makonida ijtimoiylashuv mezotizimlari uchun ustun ahamiyatga ega bo'lgan mezoomillarning aksi sifatida amalga oshiriladigan shaxs ijtimoiylashuvsining nisbatan umumiy tuzilishini qurish mumkin. Ijtimoiy muhit mezoomillarining o'zaro ta'siri butun jamiyatda va alohida shaxslarda ijtimoiylashuv jarayonlarining rivojlanishi va natijasini, xususan, har bir mintaqaviy yoki har bir hududiy mezotizimlarning o'zaro ta'siri ko'rish mumkin. Ijtimoiy ierarxiya darajalari va qatlamlarini muvofiqlashtirish talablari mezotizimlarning muvofiqlashtiruvchi makrotizimlar darajasiga qat'iy bog'liqligi zarurligini belgilaydi. Har bir mezotizimning tuzilishi bir qator funksiyalarni, shu jumladan ta'limni bajarish uchun mo'ljallangan.

Ta'lim muassasalari tizimini tezkor boshqarish mintaqaviy va hududiy boshqaruv organlarining faoliyatidan iborat bo'lib, ularning funksional vazifasi ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va tizimlashtirish, ta'lim muassasalari faoliyatini yagona maqsad va vazifalar bilan tashkil etish va h. k.

To'rtinchi daraja – bu ta'lim muassasalari guruhlarida shaxsni ijtimoiylashtirishning mikrotizimlari bo'lgan ta'lim makonining mintaqalararo tuzilish darajasi bo'lib, u ta'lim muassasalari tarkibidagi gorizont va vertikal munosabatlar bilan tavsiflanadi. Gorizont ravishda munosabatlar quyidagi aloqalar bo'yicha shakllanadi:

- o'quv jarayonining bosqichlari (boshlang'ich, umumiy o'rtacha, to'p professional, oliy va boshqalar);
- profil (umumiy, kasbiy, gumanitar, texnik, tibbiy va boshqalar);
- ta'lim yo'nalishi (asosiy, maxsus, qo'shimcha va boshqalar);
- ta'lim muassasasining turi (davlat, nodavlat, innovatsion, maxsus va boshqalar) bo'yicha.

Vertikal aloqalar bo'yicha quyidagilarni tuzish mumkin:

- ta'lim darajalari (umumiy, kasbiy, qo'shimcha);
- ta'lim muassasalari turlari (maktabgacha, umumiy ta'lim, professional, oliy va boshqalar);

- ta'lim muassasalari guruhlari (maktablar, litseylar, kollejlari, texnikumlar institutlar, universitetlar, jamoat birlashmalari, klublar, o'quv markazlari va boshqalar).

Oliy ta'lim tashkilotlaridagi boshqaruv tizimi ijtimoiylashuvning mobil, moslashuvchan xususiyatini ta'minlashi kerak, chunki vaqt o'tishi bilan shaxs ijtimoiylashuvining shakllantirilgan va shubhasiz dolzarb, progressiv g'oyasi, ijtimoiy muhitning turli omillarini o'zgartirganda, konservativ bo'lib qolishi, muvaffaqiyatsiz, yoqimsiz ko'rinishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, ushbu modelning oldingi darajalari ierarxiyaning "pastki" qatlamlarida shaxs ijtimoiylashuvi jarayonlarini ta'minlaydigan, muvofiqlashtiradigan, boshqaradigan ijtimoiy institutlar va munosabatlarni tavsiflaydi ierarxiyaning ushbu darajalarining alohida tavsifi zarur, chunki bu ierarxiyaning alohida qatlamlarini ko'rinadigan, rasmiylashtiriladigan funktsiyalar bilan ajratib olishga imkon beradi, ularning o'zaro ta'sirini aniqlaydi va nihoyat tavsiflangan darajalarni tizimlar bilan o'zaro bog'laydi tegishli bilim sohalari tushunchalari ierarxiyasi (qatlamlari). Bularning barchasi ijtimoiylashuv jarayonlarini jamiyat tomonidan shakllantirilgan maqsadlarni hisobga olgan holda insonning hayotga moslashishining global jarayonlari sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi.

Shunday qilib, taklif qilingan ijtimoiylashuv ierarxiyasi, birinchidan, jahon ijtimoiy tuzilishining haqiqatlarini aks ettiradi; ikkinchidan, ko'rib chiqilayotgan hodisaning murakkabligi va uning tarkibiy qismlarining shaxsan ijtimoiy munosabatlari; uchinchidan, har bir darajadagi jarayonlarning aksariyatini rasmiylashtirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida" PF-60-son Farmoni // (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 29.01.2022 y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022 y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022 y., 06/22/113/0330-son) <https://lex.uz/en/docs/5841063>

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2022-yil 20-dekabrda Oliy Majlis va O‘zbekiston xalqiga Murojaatnomasi // <https://president.uz/uz/lists/view/5774>.
3. Даминова Н. К. Замонавий оламда шахсинг ижтимоийлашуви // Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 2. – С. 274-278.
4. Mukhtarovna B. D., Kudratovna D. N. Professional socialization of youth in family education. – 2022.
5. Begmatova Dilnoza Mukhtarovna, & Daminova Nigora Kudratovna. (2022). Professional socialization of youth in family education. European Scholar Journal, 3(3), 92-94.

